

ŠPANSKI DON KIHOT IN SLOVENSKI ABADON

Jože Pogačnik

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

J. Mencinger je v rokopisni zapuščini sam zapisal, da je njegov Abadon znanstveni Don Kihot. V študiji gre za razčlemba ustreznega literarno-zgodovinskega gradiva, s katero je mogoče ugotoviti, kako je prišlo do takšne teze, predvsem pa, koliko je primerna konkretnemu avtorjevemu proznemu delu.

The spanish Don Quixote and the Slovene Abadon. Janez Mencinger (1838–1912) once noticed that his novel Abadon was a scientific Don Quixote. This article is an analysis of the relevant literary-historical material with which to establish how this hypothesis came about and, above all, how appropriate it is for this particular prose work by Mencinger.

Mencingerjevo »bajko za starce« *Abadon* (1893) je s klasičnim španskim romanom prvi povezal I. Grafenauer; v svoji *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva* (1911) je zapisal, da je junak »nekak moderni Don Kihot«.¹ Misel je nato ponovil in jo poskušal utemeljiti A. Slodnjak. Po njegovem gre za vzgojno povest, ki je po zamisli podobna Cervantesovemu delu, manj pa je v zvezi s fantastičnimi in utopičnimi spisi zahodnoevropske kulture, ki jih v zvezi z genezo omenjajo raziskovalci. Svojo misel je sklenil: »Od znamenitega španskega romana se loči *Abadon* najbolj po tem, da je pristna sanjska povest, se pravi, da je naš avtor izrazil in upodobil blodnje svojega junaka kot njegove bolestne sanje in ne kot dogodivščine, ki bi se dogajale pri belem dnevu ali v stalni priučujočnosti drugih oseb. To je storil po našem mnenju predvsem zaradi pretežno idejne vsebine svoje 'bajke' in zaradi ozira na modernega bralca.«² A. Slodnjak ob konceptijski podobnosti ugotavlja torej tudi odklone od predloge, do katerih naj bi prišlo iz razlogov, ki jih narekuje sodobni recipient. Na Slodnjakovo tezo je reagiral T. Kermauner, ki je v priložnostni spremni besedi kakršno koli misel o »modernem *Don Kihotu*« odklonil (»Bojim se, da s Cervantesom nima mnogo zveze«). Odklon od teze je izveden z razčlemba karakteroloških osnov (*Don Kihot* – Sančo Pansa ≠ *Samorad Veselin* – *Abadon*) in z ugotovitvijo formalnih nasprotij

(španski roman je »klasična umetnost«, slovenski »njen rob«, ki se utelemljuje v svetovnonazorski, dogmatični in kritični esejistiki).³

Nobeden od omenjenih avtorjev ni vedel, da je v Mencingerjevi rokopisni zapuščini najti zanimiv namig, s pomočjo katerega je obravnavano vprašanje mogoče ugledati v drugačni luči. Med inačicami *Abadona* še v drugem zapisu sklepnega prizora XII. poglavja ni bilo odstavka o čiščenju Samoradove knjižnice.⁴ Šele na robu te inačice najdemo pisateljev s svinčnikom dopisan stavek: »Jaz in Cvetana tvojo knjižnico – in nekaj knjig sva ti odpravila – ker misliva, da so knjige vzrok.« Na ta stavek se s puščico veže pripis na koncu rokopisa, ki se glasi: »Znanstveni Don Quichote (Quijote)!« Očitno je, da je Mencinger sam *Abadona* primerjal z *Don Kihotom*; ta primerjava je zelo precizna, saj se v njej pojavlja kot *differentia specifica* pridevniška označba: »znanstveni Don Kihot«. Grafenauerjeva in Slodnjakova premisa o »modernem« Don Kihotu ima potemtakem oporo v Mencingerjevi izjavi, oboje pa zahteva, da vprašanj, ki se s tem postavlja, posvetimo ustrezen premislek.

Mencingerjeva intervencija v tekst *Abadona* je imela za nasledek sceno, ki je identična znamenitemu šestemu, to je tako imenovanemu literarnokritičnemu poglavju v *Don Kihotu*. V tem poglavju župnik in brivec rešetata plemičevo knjižnico in iz nje mečeta na grmado vse, kar ni »razumno« in kar bi utegnilo kvarno vplivati na lastnikovo duševno zdravje. V *Abadonu* zdravnik, v sklepnem prizoru, obvešča Samorada, da je povod za njegovo umobolnost »morda tičal v ... knjižnici« in da sta jo zato Cvetana ter »knjigoborsk Mencigren« (anagram od Mencinger) očistila. Junakova bolezen je torej tudi tu neposredno povezana s tratenjem »ur z brezuspešnim in brezsmotnim modrovanjem«, kar pomeni, s knjigami, v katerih sta omenjena našla »premnogo duhomornih bacilov«. Zato sta izločila knjige, ki »parajo človečanske rane, ne da bi jih celile, in katere podirajo naše ideale in nazore ter stare temelje človeške zadruga, ne vedoč, kaj naj zgrade na razvalinah – sploh vse mnogovrstne izrodke kipečih možganov in negodnega slavohlepija našega nervoznega veka!«

Na *Don Kihota* pa *Abadona* veže, kakor je pravilno spoznal A. Slodnjak, tudi zasnova. Mencingerjev roman se, razen sklepnega dodatka, dogaja v hudi vročici, ki jo preživlja poglavitni lik, kar pomeni, da je celotna vsebina zgolj in samo nasledek »čudnih, boleznih ... blodenj«. Pojem vročnosti in blodenj vodi k zadnjemu poglavju Cervantesovega dela; v njem je prav tako govor o vročici, ki je don Kihota »za šest dni priklenila na posteljo«. ⁵ Ko se prizadeti iz nje prebudi, sam ugotavlja, da ni več don Kihot iz Manče, marveč Alonso Kihano, ki je dobil vzdevek Dobri. Razložek, ki ga deli od preteklosti, vidi v tem, da je dal slovo nespametnemu branju viteških knjig: »Zdaj ko sem se po božji milosrčnosti spametoval, jih globoko zaničujem.« Don Kihot tisto, kar je počel skozi ves roman, označuje kot blaznost in norost, Samorad pa, prav tako v sklepu, spozna, da je bilo vse le »bajka« ali »norija«. Bajke torej, ki so bile edina resnica don Kihota in Samorada, kljub temu niso bile zgolj škoda in pogubljenje; subjektivno so zares preživete v vročičnem snu, ki pa je – na neki drugi ravni – prostor razodetja biti. Cervantes in Mencinger v bolezensko stanje svojih likov polagata določeno razumeva-

nje, kar pomeni, neko idejo, ki je s stališča objektivne resničnosti idealna. Avtorja imata jasno védenje, kako naj bi se njuna ideja (ideal) utelesila in kako naj bi se obstoječa neskladja odpravila. Oba imata zlato idejo o zlatem bistvu sveta, bolj pomembno pa je, da sta prepričana, kako je tako imenovani železni spet mogoče spremeniti v zlati vek.

Mencinger seveda ne obnavlja španskega literarnega junaka dobesedno, temveč aktualizira svoj pojem donkijhotstva. Ta pojem globalno izvira iz predromantike; slovenskemu avtorju je do razširitve poetičnih možnosti človekovega bivanja, zato se nenehno spopada z resničnostjo, katera ne ustreza njegovemu idealu. Mencingerjeva tarča so patološke oblike časa, v katerem živi, zato je primarna pobuda *Abadona* satirična in parodična. Ker se ne strinja s preteklostjo in sedanjostjo, je očitno, da je zavezan samo prihodnosti. Ideali te prihodnosti seveda ne morejo biti identični španskemu XVI. stoletju; Mencinger je pisal tekst iz žive slovenske in zahodnoevropske resničnosti v drugi polovici XIX. stoletja. Zato je lahko sprejel Cervantesovo zamisel o zaporedju epizod, ki jih povezuje *caballero andante*, in načelo mozaične gradnje, v kateri med dogajanjem in njegovimi nosilci ni trdne vezi (prizori ne sledijo nujno eden iz drugega, so v sebi zaokrožene celote). Obrnil pa je, kar je zelo značilno, še aspekt gledanja na obravnavani lik. Don Kihota so njegove »nori« prijele, ko je imel nekaj čez petdeset let, Samorad je mladenič, ki svojo kvazirealnost doživlja samo v snu. Don Kihotova »spreobrnitev« se zgodi tik pred smrtjo, Samorad bo po svojem obratu očitno živel s svojimi izkušnjami naprej in drugače. Cervantesu je don Kihot idealna veličina, Mencinger je do Samorada vse do sklepnega prizora v negativnem razmerju.

Eden od interpretov *Don Kihota* je zapisal tole: »Razumen je, ker presega nezadostnost, pritlikavost in omejenost pikaesknega sveta, nor pa je, ker to počne na neustrezen in neučinkovit način, na način junakov iz *libros de caballerias ...*, don Kihot [je] *ingenioso*, ker je subjekt, nor pa, ker je to na napačen, neprimeren način.«⁶ Mencinger po lastni izjavi ne piše »literarnega«, temveč »znanstvenega« don Kihota; on sprejema določeno razsežnost donkijhotstva, ne pa celote španskega romana. Čeprav je slovenski tekst naslovljen po biblijskem zlem duhu Abadonu, to ne pomeni, da gre samo za zgodbo tega lika in njegovih neposrednih posledic. Lik Abadona in njegova zveza (pogodba) s človekom⁷ sta zgolj metafora za tisto, kar je Mencingerju bistveno, bistveno pa je vprašanje, *kako je subjekt lahko subjekt na neprimeren način*. Samorad in Abadon sta manifestativna predstavnika občih pojavov in osrednjih silnic, ki so – po avtorju – značilne za drugo polovico XIX. stoletja. Mencingerjeve *libros de caballerias* so torej duhovnozgodovinske podlage njegovega časa, zato je *Abadon* radikalizirana negativna podoba poglavitnih prizadevanj takratne zahodnoevropske civilizacije in kulture. S tem svojim delom Mencinger prinaša resnične duhovnozgodovinske probleme na dan in v razvidnost.

V četrtem poglavju izreka Abadon misel, ki slovi takole: »Kaj more biti vzvišenejšega, nego ne imeti mej svojemu razumu in svoji moči, kaj prijetnejšega nego doseči izpolnitev vsake želje?« Ta stavek je posrečena

definicija modernega subjektivizma in volje do moči, ki iz njega izvira. V nadaljevanju so takšne težnje označene kot »prepovedan sad spoznanja« ali »prekletstvo in pregnanstvo«. Avtor *Abadona* se pogosto vrača na misel o gmotnih dobrinah (denarju ali kapitalu), katere so obrnile, zaradi nepravilnega odnosa do njih, svet na glavo. Ustrezne miselne plasti je mogoče strniti v tri temeljna izhodišča: a) kapital je odtujena zmožnost človeštva, b) kapital spreminja človeške lastnosti v njihovo nasprotje in c) kapital svet predstavlja uresničuje v svet resničnosti, zato je edina resnično ustvarjajoča sila. Kapital ima prevračujočo moč, ki se postavlja zoper posameznika, zoper njegove družbene in človeške vezi ter s tem uničuje tisto, kar je za človečanstvo notranje in bistveno. Vsemogočna moč kapitala je torej povzročila tisto, kar Mencinger imenuje »narobe svet«. Resničnost sestavljajo goli interesi, egoistično računarstvo, menjalna vrednost in svoboda trgovanja, kar brati nemogoče stvari in zbližuje nepomirljiva protislovja. Avtor *Abadona* je za svet, v katerem se medčloveška in družbena menjava lahko dogaja samo v okviru istorodnih in univerzalnih vrednosti.

Načelnim izhodiščem je Mencinger podvrgel različne družbene ravni in dejavnosti, v katerih je videl »zgolj neurejeno zbirko odlomkov brez notranje zveze«. Razlog temu je v opisani vsemogočnosti kapitala, ki si je podredil predvsem znanost in njeno praktično uporabo v tehniki. Scientifikacija in tehnizacija, ki sta izgubili iz vida človeka kot generično bitje, sta postali nevarno orožje v rokah posameznikov in skupin. Nadaljnji razvoj vodi lahko samo v dokončno razosebljenje človeka, ki bo omogočilo prevlado »azijskega duha«. Ta duh je Mencingerju sinonim za politični model avtoritarne in totalitarne države, v kateri bo posameznik le še »senca in prazen spomin«. V romanu je na tej podlagi zgradil distopično sliko Slovenije v XXI. stoletju.

Mencinger pa ni ostal samo pri radikalni kritiki sodobnosti, marveč je zgradil tudi nasprotni in – po njegovem – odrešilni pol. Našel ga je v odločni negaciji zla v človeku in v krepitvi volje k dobremu. Ideal človeškega in družbenega življenja sta mu dejavni kategoriji pravice in ljubezni. Te premise je sam imenoval »notranje krščanstvo«, kar je v dosedanjih razlagah *Abadona* povzročalo določene težave, ki še vedno niso povsem premagane.

Pomisleki se začno že ob vprašanju, katero stališče Mencingerja zares prizadeva kot zgodovinsko, empirično in individualno relevantno. Stališče je v *Abadonu* več, razkrivajo jih romaneskni liki, ki so med sabo različni, zato tudi njihove izjave niso v sebi strnjene, sistematične in v tem pogledu prave celote. O avtorjevem stališču je mogoče govoriti le, kadar gre za enakost izjav večine ali vsaj poglavitnih likov. Mencingerjev manifestativni nazor je zato enako navzoč na vseh ravneh in v vseh vsebinskih razsežnostih. Premislek »notranjega krščanstva« v *Abadonu* razodeva, da gre dejansko za zelo osebno pojmovanje ideje Boga, ki je ustvaril svet, ne pa za sprejemanje po njem ustvarjenega sveta, v katerem je treba živeti. Avtorjevo stališče v svojem izhodišču ne taji krščanskega Boga, zavrača pa dogajanje v resničnosti (vemo, da je prav Mencinger najbolj dosledno in sarkastično udarjal po oblikah klerikalizma). Gre za

spoprijem s socialnim in moralnim nihilizmom, kakršnega sta F. M. Dostojevski in F. Nietzsche označevala s sintagmo »vse je dovoljeno«. Ko Mencinger vsebino »notranjega krščanstva« istoveti s pojmi pravice, ljubezni in moralne volje, misli predvsem na evangelijsko etiko, ki so jo v zgodovini z vero povezali šele v naknadni teološki konstrukciji. Vsebina *Abadona* spričuje, da avtor verjame v razumnost človeka, sveta, zgodovine in vesolja; ta razumnost naj bi se uresničila kljub temu, da so se zrušile socialnomoralne norme in je zavladal nihilizem. Mencinger verjame, da je človek sposoben za energetski vzgon, ki bo uveljavil najvišji možni etični zakon. V tej svoji veri se približuje Dostojevskemu, ki prav tako – zlasti v *Bratih Karamazovih* (1879–1890) – naravo in človeka želi organizirati z izhodišč »človeka-boga«. ⁸ Iz kaosa, v katerem so se ljudje znašli zaradi nepravilne usmerjenosti uma, znanosti, tehnike in zadovoljevanja zgolj čutnih potreb, očitno – po Mencingerju – ne more izvesti Cerkev, marveč tisto življenje, ki bo uravnano po načelu transhistoričnih etičnih vrednot.

Mencingerjev *Abadon* je torej literarno besedilo, v katerem so bistro spoznana neka poglavitna vprašanja civilizacije in kulture v porazsvetljskem času. Avtor je modrec, ki s strani gleda in ugotavlja bistveno, kar pomeni, da gre za visoko razvito spoznavno in refleksivno moč. Prav to, da je Mencinger bolj mislec kakor leposlovec, je razlog, da je v standardno romaneskno formo vključil diskurzivno (esejistično) in na ta način, tudi v ubesedovanju, začel s posebno organizacijo slovstvene snovi, ki se bo do kraja razvila šele v proznih postopkih XX. stoletja. Ni pretirano reči, da gre v *Abadonu* za vprašanja, ki so za svoj čas in za sodobnost izredno pomenljiva in celo osrednja. V zamisli in v izvedbi postavljene naloge je avtor koristil nekatere sestavine Cervantesovega romana, predvsem pa je uporabil pojem donkijhotstva, da bi z njim promoviral neke svoje ocene in stališča o zahodnoevropski civilizaciji in kulturi. To je narekovalo poseben refleksivni diskurz, ki je edini lahko ustrezal slojeviti in načelni vsebini. Ko je ocenjeval svojo izvedbo, je Mencinger prišel do označbe »znanstveni Don Kihot«, do označbe, ki se v perspektivi zgodovine in v zaporedju interpretacij donkijhotstva razkriva kot ustrezna in točna.

OPOMBE

¹ N. d., str. 442–52.

² Prim. Lino Legiša (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva* 3, Ljubljana 1961, str. 297.

³ V spremni študiji »Mencingerjev *Abadon*« ob izdaji romana v zbirki *Iz slovenske kulturne zakladnice*, 21, Maribor 1980, str. 300–01.

⁴ Zbrano delo 2, str. 435.

⁵ Uporabljen je prevod *Don Kihota*, ki ga je za zbirko *Sto romanov* (67/1–4) pripravil Niko Košir.

⁶ D. Pirjevec v študiji »Na začetku«: objavljena je bila kot uvod v omenjeno izdajo (*Sto romanov*). Navedeno mesto je na str. 67.

⁷ V tem je opazna tudi tradicija Fausta (po Goetheju).

⁸ O idejno-estetski problematiki te vrste je najti več v moji spremni študiji pod naslovom »Branje in razumevanje Abadona« (str. 329–75), ki je izšla pri Mladinski knjigi v zbirki *Hram* (1986).

■ THE SPANISH DON QUIXOTE AND THE SLOVENE ABADON

The Slovene writer Janez Mencinger (1838–1912) once noticed that his novel *Abadon* (1893) is a kind of scientific *Don Quixote*. This article draws on the thematic similarity between the two novels (the role of books, and that of feverish illness, which signifies a catharsis). There are two vital composite parts to the conflict and denouement in both works. Much more important is the interpretation of quixotism. Cervantes writes negatively about the dwarfishness of the picaresque world, while Mencinger, in the same sense, talks about the significance of 19th century civilisation. The notional starting-point for both novels lies in critical distance; however, they both draw attention to the fact that, in both picaresque times and modern bourgeois civilisation, humans lost their feeling for life and its quality. *Abadon*, therefore, partakes of the reception of *Don Quixote* in world literature, in which it represents a very lucid and interesting interpretation of quixotism in Slovenia.